

*Андрій ЛАПКІН,
асистент кафедри організації судових
і правоохоронних органів
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ – ПЕРСПЕКТИВНА ФУНКЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Ключові слова: кримінальне переслідування; прокурор; державний обвинувач; досудове слідство; потерпілий; обвинувачення; законний представник.

Сутність і спрямованість кримінального процесу значною мірою визначає діяльність щодо обвинувачення особи у вчиненні злочину. Відповідно, уся сукупність правових норм, що регламентують дану діяльність, потребує впорядкування і оформлення в єдиний правовий інститут. Це завдання виконує інститут кримінального переслідування, який відомий більшості країн світу та дедалі сильніше привертає увагу дослідників у сучасній Україні [1–6]. Він існує в межах функції обвинувачення і є однією із сутнісних характеристик змагального кримінального судочинства.

Як свідчить історія, поняття «кримінальне переслідування» вперше з'явилося у Французькому кодексі кримінального розслідування 1808 року, де цей термін вживався для позначення кримінально-процесуальної діяльності уповноважених органів і осіб. У законодавстві Російської імперії Статутом кримінального судочинства 1864 року для позначення процедури обвинувачення у вчиненні злочину було закріплено три найменування: «судове переслідування», «кримінальне переслідування» і «переслідування», що вживалися інколи нарізно, інколи як синоніми [7, 5]. Термін «переслідування» слугував синонімом «розкриття злочину». Після 1917 року, незважаючи на відмову від більшості правових інститутів і категорій до-революційного часу, поняття кримінального переслідування було збережене і вживалося у радянських нормативних актах, починаючи

з першого Кримінально-процесуального кодексу (КПК) та «Положення про прокурорський нагляд в УРСР» від 28 червня 1922 року, де прокурор наділявся правом порушувати кримінальне переслідування [6, 53]. У той час воно вживалося у значенні провадження у кримінальній справі, а також для позначення процесуальної діяльності прокуратури. Пізніше, після розширення повноважень прокуратури щодо нагляду за дізнанням і досудовим слідством і безпосереднього керівництва ними, обмеження засад змагальності під час досудового розслідування, концепція кримінального переслідування зазнала занепаду. Процесуальна діяльність стосовно викриття певної особи у вчиненні злочину не відокремлювалась законодавцем від діяльності з дослідження обставин злочину. З прийняттям нового КПК у 1960 році поняття «кримінальне переслідування» було відкинуто остаточно. Його реанімація в країнах колишнього СРСР почалася у 90-і роки минулого століття, коли з оновленням кримінально-процесуального законодавства і законодавства про прокуратуру КПК багатьох пострадянських держав (Росії, Грузії, Казахстану, Вірменії) відродили цей інститут.

При цьому кримінальне переслідування може тлумачитися у широкому і вузькому значеннях. У широкому сенсі воно визначене у п. 22 ст. 6 Модельного КПК для держав – учасниць СНД як процесуальна діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення з метою встановлення діяння,

забороненого кримінальним законом, і особи, що його вчинила, а також забезпечення застосування до такої особи покарання чи інших примусових заходів. Аналогічну дефініцію містить п. 7 ст. 13 КПК Республіки Казахстан. У п. 17 ст. 6 КПК Республіки Вірменія кримінальне переслідування тлумачиться, як будь-які процесуальні дії, що здійснюються органами кримінального переслідування, а у визначених випадках – і потерпілим, з метою встановлення особи, що вчинила заборонене Кримінальним кодексом діяння, винності останньої у вчиненні злочину, а також забезпечення застосування до такої особи покарання чи інших заходів примусу. Таким чином, поняття «кримінальне переслідування» у широкому розумінні охоплює всю процесуальну діяльність у кримінальній справі: встановлення події і обставин злочину, особи, що його вчинила, доведення винності останньої і її покарання, тобто тотожне поняттю «провадження у кримінальній справі». У вузькому сенсі кримінальне переслідування розглядається суто як кримінально-процесуальна діяльність обвинувачення конкретної особи у вчиненні злочину. Наприклад, у п. 55 ст. 5 КПК Російської Федерації воно окреслюється, як процесуальна діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення з метою викрити підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину. У цьому значенні кримінальне переслідування полягає у реалізації обвинувальної функції шляхом кримінально-процесуальної діяльності проти конкретної особи і відрізняється від іншої процесуальної діяльності, спрямованої на встановлення події і обставин злочину та особи, яка його вчинила, що охоплюється поняттям «розслідування злочину».

На сьогодні у законодавстві України термін «кримінальне переслідування» не закріплений. Однак запровадження цього інституту передбачають проекти нового КПК України, що є кроком назустріч побажанням Ради Європи [8, 65]. Зокрема, у п. 26 ст. 6 проекту КПК України № 1233 від 13 грудня 2007 року записано, що кримінальне переслідування – це процесуальна діяльність, яка здійснюється прокурором, а у випадках, передбачених цим Кодексом, – і потерпі-

лим чи його законним представником з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину [9]. Таким чином, український законотворець окреслив впровадження кримінального переслідування у «вузькому значенні» і відділив його від кримінального провадження, під яким розуміється досудове і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України (п. 27 ст. 6 проекту КПК України).

У тих державах, законодавству яких відомий інститут кримінального переслідування, центральним його суб'єктом є прокурор. Відповідно до законів про прокуратуру Росії, Грузії, Казахстану, Латвії та Литви «прокуратура здійснює кримінальне переслідування». Більше того, у світовій практиці функція кримінального переслідування є основною функцією прокуратури. Так, у п. 2 Рекомендації № R (2000) 19 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи «Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя» зазначалося, що в усіх системах державні обвинувачі вирішують питання щодо порушення чи продовження кримінального переслідування. Парламентська асамблея Ради Європи у Рекомендації № 1604 (2003) «Про роль прокуратури в демократичному правовому суспільстві» наголошує, що повноваження і обов'язки прокурорів мають бути обмежені кримінальним переслідуванням. Варто сказати, що у таких державах, як Австрія, Албанія, Аргентина, Італія, Німеччина, Франція та багатьох інших діяльність прокуратури обмежується саме функцією кримінального переслідування.

У правових системах багатьох країн (зокрема Росії) функція кримінального переслідування навіть поглинає функцію підтримання державного обвинувачення. При цьому кримінальне переслідування об'єднує такі повноваження прокуратури, як нагляд за додержанням законів органами, що проводять дізнання і досудове слідство, та підтримання державного обвинувачення [10, 27–28]. Фактично кримінальне переслідування дорівнює участі прокурора у кримінальному судочинстві. В інших державах функція криміналь-

ного переслідування виділяється окремо поруч з такими, як процесуальне керівництво досудовим розслідуванням (Грузія), нагляд за законністю оперативно-розшукової діяльності, дізнання і слідства (Казахстан), підтримання державного обвинувачення (Вірменія) та ряд інших. Окремо про функції кримінального переслідування, підтримання державного обвинувачення в суді, опротестування або підтримання протесту на рішення судів, нагляду за слідством йдеться у згаданій вище Рекомендації № R (2000) 19 «Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя».

Останній підхід можна вважати більш виправданим. Так, процесуальна діяльність прокурора з доведення винності особи у вчиненні злочину лише частково перетинається з діяльністю зі спрямування досудового слідства. Функція нагляду за законністю досудового слідства і дізнання взагалі ставить перед прокурором набагато ширші, ніж викриття особи, завдання. Зокрема, за українським законодавством в контексті прокурорського кримінального переслідування можна розглядати лише виконання вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинений злочин та опосередковано запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності. Решта ж завдань, сформульованих у ст. 29 Закону України «Про прокуратуру», до завдань кримінального переслідування не належать.

Дискусійним є питання щодо включення діяльності з підтримання державного обвинувачення до функції кримінального переслідування. Загалом така позиція досить обґрунтована з огляду на те, що кримінальне переслідування охоплює діяльність прокурора як на досудових, так і на судових стадіях провадження у справі. Підтримання державного обвинувачення – це логічний розвиток досудового розслідування. Відмінність між ними полягає лише у тому, що на досудових стадіях кримінальне переслідування, крім прокурора, здійснюють також органи дізнання і досудового слідства, а на судових – єдиним суб'єктом кримінального переслідування особи (тобто підтримання проти неї державного обвинувачення) є

прокурор. При цьому постає єдине запитання: з якого моменту прокурор як суб'єкт кримінального переслідування набуває ще й статусу державного обвинувача [2, 47]? Звичайно, у підтриманні державного обвинувачення прокурор використовує якісно інші, ніж на досудовому слідстві, методи і тактику, однак кримінально-процесуальна сутність цих інститутів тотожна. Можна сказати, що підтримання державного обвинувачення – це квінтесенція кримінального переслідування, невід'ємна частина і вища форма його діалектичного розвитку. Таким чином, розмежування кримінального переслідування й підтримання державного обвинувачення є штучним і обумовлюється швидше потребами законодавчої техніки, ніж природою і завданнями цих функцій.

Кримінальне переслідування як функція прокуратури включає діяльність прокурора з моменту порушення кримінальної справи і до виконання рішення суду. Її доцільно поділити на два етапи: прокурорське кримінальне переслідування на досудових стадіях і кримінальне переслідування на судових стадіях провадження у справі.

1. Кримінальне переслідування на досудових стадіях включає:

1) порушення кримінальної справи стосовно конкретної особи. Слід зауважити, що, на думку деяких науковців, до появи фігури підозрюваного розглядати процесуальну діяльність як кримінальне переслідування не можна [1, 86]. Однак саме цю процесуальну дію доцільно вважати початком кримінального переслідування особи, якщо вона відома на час порушення кримінальної справи. Прокурор, наділений правом безпосередньо порушувати кримінальну справу, таким чином ініціює кримінальне переслідування. Також, перевіряючи законність порушення кримінальної справи іншими суб'єктами кримінального переслідування – органом дізнання і слідчим, він надає своєрідну згоду на початок кримінального переслідування. Таким чином, у будь-якому разі прокурор стоїть біля витоків кримінального переслідування особи у конкретній справі;

2) висунення проти особи підозри у вчиненні злочину, що здійснюється шляхом за-

тримання особи за підозрою у вчиненні злочину або застосування до особи запобіжного заходу до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого (ст. 43-1 КПК України). Етап висунення підозри є досить важливим у структурі кримінального переслідування, адже передбачає певне, нехай і початкове, оформлення обвинувачення особи, аргументоване доказами, що доводять винність конкретної особи у вчиненні злочину;

3) особисте розслідування кримінальної справи прокурором, якщо у цьому є потреба, або особисте проведення чи участь у проведенні слідчих дій, спрямованих на встановлення і викриття особи, винної у вчиненні злочину. При цьому така діяльність або окремі слідчі дії розглядатимуться в межах кримінального переслідування, якщо вони безпосередньо спрямовані на обвинувачення конкретної особи;

4) пред'явлення особі обвинувачення (притягнення особи як обвинуваченого). Діяльність прокурора у цьому напрямі посідає важливе місце в структурі кримінального переслідування з огляду на те, що на етапі притягнення як обвинуваченого вперше формулюється обвинувачення проти конкретної особи у певному обсязі;

5) надання відповідних доручень і вказівок органам розслідування та вжиття інших наглядових заходів з метою встановлення і доведення винності особи у вчиненні злочину;

6) застосування до особи відповідних запобіжних заходів та нагляд за їх застосуванням: перевірка протоколу затримання підозрюваного у вчиненні злочину; обрання прокурором запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою; внесення подання до суду щодо обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою тощо. Слід зазначити, що застосування запобіжних заходів є факультативним елементом у структурі прокурорського кримінального переслідування і вживається лише за необхідності;

7) затвердження обвинувального висновку і направлення кримінальної справи до суду. Останній елемент кримінального пе-

реслідування надзвичайно важливий з огляду на те, що на цьому етапі обвинувачення, яке формувалося органами досудового розслідування, перевіряється і схвалюється прокурором, стаючи державним. Відтак, і кримінальне переслідування набуває якісно нової сутності, оформлюється остаточно і офіційно затверджується державою в особі прокурора.

2. Кримінальне переслідування на судових стадіях:

1) підтримання державного обвинувачення у суді першої інстанції, яке, в свою чергу, включає: а) участь у попередньому розгляді справи суддею; б) участь у судовому слідстві; в) участь у судових дебатах (проголошення обвинувальної промови та обмін репліками зі стороною захисту тощо);

2) оскарження рішень суду в апеляційному порядку (підготовка і внесення прокурором апеляції на рішення суду першої інстанції);

3) оскарження рішень суду у касаційному порядку (підготовка і внесення касаційної скарги);

4) у виняткових ситуаціях кримінальне переслідування може бути відновлене прокурором при перегляді судових рішень в порядку виключного провадження за нововиявленими обставинами.

Окремі дослідники розглядають як продовження кримінального переслідування діяльність прокурора щодо нагляду за виконанням вироків у кримінальних справах і говорять про те, що прокурор здійснює кримінальне переслідування при виконанні покарання [3, 90]. Така думка має сенс з огляду на те, що лише при виконанні вироку повністю завершуються правові відносини, пов'язані із вчиненням особою певного злочину. При цьому мета кримінального переслідування навіть ширша, ніж мета покарання (тобто кара, виправлення і запобігання новим злочинам), оскільки включає в себе охоронну функцію [5, 38]. Разом із тим відбування покарання реалізується в межах кримінально-виконавчих, а не кримінально-процесуальних правовідносин, воно є вже результатом кримінального переслідування, а не його окремим етапом, адже мети кримінального переслідування – викриття особи у вчиненні злочину – прокурор дося-

гає після набрання обвинувальним вироком суду законної сили. Отже, нагляд прокурора за виконанням судових рішень у кримінальних справах не належить до кримінального переслідування і є самостійною функцією прокуратури.

Введення до законодавства України концепції прокурорського кримінального переслідування вимагає створення теоретичних передумов і впровадження на практиці єдиної системи органів дізнання і досудового слідства, які здійснюють відповідну діяльність, спрямовану на доведення винності особи у вчиненні злочину, під безпосереднім наглядом і керівництвом прокурора, а також формування єдиного механізму кримінального переслідування в структурі кримінального процесу. В результаті прокурор має стати як один із центральних суб'єктів у сфері кримінального судочинства і безпосередньо очолити систему кримінального переслідування (оскільки суд обвинувальної діяльності не здійснює). При цьому заслуговує на увагу взаємодія прокурора з іншими органами і особами, уповноваженими здійснювати кримінальне переслідування.

У структурі кримінального переслідування прокурор безпосередньо взаємодіє з іншими його суб'єктами: органами дізнання, слідчими, потерпілими. Що ж до органів дізнання і слідства, то прокурор здійснює нагляд за додержанням законів у їхній діяльності (одним із аспектів якої є саме кримінальне переслідування) і спрямовує її. Повноваження прокурора в цій сфері досить широкі і обмежуються лише процесуальною самостійністю слідчого, визначеною ч. 2 ст. 114 КПК України. Таким чином, законодавством слідчому надані певні гарантії процесуальної самостійності щодо ключових питань кримінального переслідування.

З потерпілим прокурор взаємодіє на паритетних засадах, участь одного з цих суб'єктів фактично унеможливує участь у кримінальному переслідуванні іншого. Зокрема, у справах так званого приватного обвинувачення потерпілий здійснює кримінальне переслідування самостійно і незалежно від прокурора, який за загальним правилом у провадженні по таких справах участі не бере. У справах публічного обвинувачення потерпілий може продовжити кри-

мінальне переслідування, припинене прокурором, у випадках, передбачених законом, у тому числі при відмові прокурора від державного обвинувачення (ч. 3 ст. 264 КПК України). Однак при цьому залишається невирішеним питання, яким чином потерпілий може брати участь у публічному кримінальному переслідуванні, зокрема як діяти, коли під час провадження у справі виникають певні суперечності чи конфлікт між позиціями прокурора і потерпілого. В силу принципу публічності прокурор здійснює кримінальне переслідування незалежно від думки зацікавлених осіб, зокрема потерпілого, тому останній змушений підпорядковуватися тій лінії кримінального переслідування, яку обирає прокурор, навіть якщо він з нею не згоден. Це певним чином обмежує права і законні інтереси потерпілого в кримінальному процесі, адже потерпілий є самостійним учасником провадження у кримінальній справі, має власну позицію та інтерес, що можуть не збігатися з позицією офіційних органів, і жодним чином, ні організаційно, ні процесуально, не підпорядковується прокурору. Тому питання щодо взаємодії прокурора з потерпілим у межах кримінального переслідування потребують вирішення і детальної законодавчої регламентації.

Отже, кримінальне переслідування є перспективною і дуже актуальною функцією прокуратури, яка відповідатиме історичним традиціям прокуратури України та світовим стандартам прокурорської діяльності. Однак для закріплення цієї функції за прокуратурою України замало лише створення інституту кримінального переслідування в новому КПК України. Оскільки повноваження прокуратури України закріплені на конституційному рівні, необхідно внести відповідні зміни до Конституції України. Крім того, функція кримінального переслідування має бути чітко сформульована і в Законі України «Про прокуратуру», а саме: закріплено її визначення, предмет, завдання, повноваження прокурора тощо, а також, у зв'язку з цим, мають бути переглянуті, змінені й оновлені інші функції прокуратури, насамперед підтримання державного обвинувачення та нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство.

Безперечно, із закріпленням кримінального переслідування у вітчизняному законодавстві саме ця функція визначатиме роль і місце прокуратури в системі кримінального судочинства України. Водночас функція кримінального переслідування, яка в цілому

є виправданою і необхідною, не повинна призвести до перетворення прокуратури України на монофункціональний орган, обмежений лише діяльністю з кримінального переслідування у сфері кримінального судочинства.

Список використаних джерел:

1. Давиденко Л. Кримінальне переслідування як форма прокурорської діяльності у сфері протидії злочинності / Л. Давиденко, В. Куц // Вісник Академії прокуратури України. – 2007. – № 1. – С. 83–91.
2. Кожевніков Г. Державне обвинувачення як елемент кримінального переслідування / Кожевніков Г. // Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 1. – С. 46–48.
3. Корж В. Кримінальне переслідування особи, яка вчинила злочин / В. Корж // Вісник прокуратури. – 2009. – № 8. – С. 85–90.
4. Лобач В. Здійснення прокурором кримінального переслідування / В. Лобач // Вісник прокуратури. – 2007. – № 2. – С. 79–85.
5. Малихіна С. Один із факторів досягнення мети кримінального переслідування / С. Малихіна // Вісник прокуратури. – 2008. – № 10. – С. 37–42.
6. Серета Г. Теоретичні аспекти здійснення прокуратурою кримінального переслідування / Г. Серета // Право України. – 2007. – № 9. – С. 53–59.
7. Мазюк Р.В. Институт уголовного преследования в российском уголовном судопроизводстве: моногр. / Мазюк Р.В. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 216 с.
8. Косюта М.В. Прокуратура України: навч. посіб. / Косюта М.В. – [2-е вид., перероб. і доповн.]. – К.: Знання, 2010. – 404 с.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України: проект № 1233 від 13 грудня 2007 року: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
10. Баев О.Я. Прокурор как субъект уголовного преследования: науч.-практич. пособ. / Баев О.Я. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 144 с.

Андрій ЛАПКИН

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ – ПЕРСПЕКТИВНА ФУНКЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Резюме

Розглядаються питання запровадження у законодавство України кримінального переслідування як функції прокуратури. Досліджується історія кримінального переслідування та зарубіжний досвід виконання прокуратурою цієї функції. Аналізується зміст функції кримінального переслідування, розглядається взаємодія прокурора з іншими суб'єктами її реалізації, зокрема з потерпілим.

Андрій ЛАПКИН

УГОЛОВНОЕ ПРЕСЛЕДОВАНИЕ – ПЕРСПЕКТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ

Резюме

Рассматриваются вопросы имплементации в законодательство Украины уголовного преследования как функции прокуратуры. Исследуется история уголовного преследования и зарубежный опыт осуществления прокуратурой данной функции. Анализируется содержание функции уголовного преследования, рассматривается взаимодействие прокурора с другими субъектами ее реализации, в частности с потерпевшим.

Andriy LAPKIN

CRIMINAL PROSECUTION AS AN ADVANCED FUNCTION OF PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE

Summary

The issues of implementing to the legislation of Ukraine criminal prosecution as a prosecutorial function are considered. The history of criminal prosecution and foreign experience of realizing this function by the prosecutor's office are examined. The essence of this function as well as interaction of a prosecutor with other subjects including the victim is analyzed.